

Викторија СОКОЛОВСКА
Археолошки музеј на Македонија, Скопје

ЕДЕН ПОГЛЕД ВРЗ ИСТОРИСКОТО МИНАТО ПО ТЕЧЕНИЕТО НА РЕКАТА БРЕГАЛНИЦА

Клучни зборови: Железно време, антички период, доцна антика, ранохристијански период, Појтингерова карта, Транупара, Астибо, Хиероклов синегдемос, Келенидин, Хармонија, Запара.

Апстракт: Авторот дава ретроспектива на етно-културните и историските настани што се одиграле на просторот на Источна Македонија, со посебен акцент на Брегалничкиот регион.

Сведоштвата сочувани кај античките историчари кои се однесуваат на Источна Македонија, а особено материјалните траги на теренот кои секојдневно избиваат на површина се доволен индикатор за значењето на овој дел од Република Македонија и улогата што ја имал во минатото. Притоа, треба да се има предвид географската положба на регионот која, преку течението на Брагалница имала улога на важна комуникациска врска помеѓу источниот и западниот дел на среднобалканскиот простор и во времето кое нас не интересира го поврзувала тракискиот со пајонско-македонскиот простор. Стручната литература објавена во нашата земја содржи многубројни трудови со историска и археолошка содржина кои се однесуваат на овој регион.¹ Но и покрај тоа, останува впечатокот дека постои голема празнина во нашите знаења за регионот. Она што е во науката познато, почнувајќи со првите откритија кои се однесуваат на времето на праисторијата па до доцната антика и ранохристијанскиот период, отвора широко поле за проучување и осветлување на настаните кои се однесуваат на минатите векови. Планирано систематско истражување би го осветлило во голема мера историското минато на

овој дел од Република Македонија. Во таа смисла, секое размислување како обид за барање одговор на многу нејасни прашања и празнини може да се покаже како корисно, во најмала мера, да го насочи интересот на истражувачите во таа насока.

Следејќи ги целите на овој труд како вовед за регионот што е предмет на овој труд и потребите за натамошни истражувања, сметаме ека и во оваа прилика е нужно накусо да се осврнеме на културно-историскиот профил и настаните за кои знаеме дека се одвивале на просторот на источните делови на Република Македонија, односно, по течението на реката Брегалница, а кои служат како база врз која се надополнува сликата за минатото на регионот. Независно од нивната меѓусебна временска дистанца, ќе се задржиме на поедини настани кои, како последица на географската позиција сукцесивно се одвивале и конечно ја формирале историската слика на регионот.

Историски и етно-културни настани

Појавата на цивилизациите и нивниот развој на територијата на Источна Македонија се вклопува во општиот историски развој на Балканот. На овој простор археолошки е потврдено населување во помладото камено време. Тоа е епоха на неолитот, кога се јавуваат агломерации со карактеристики на постојани живеалишта чии особености во животински претстави и садови од печена глина, ја вбројуваат во веќе добро позната во науката Анзабегово-вршничка културна група, а пошироко, во склоп на Балканско-анадолски културен комплекс.² Групата Анзабегово-Вршник припаѓа на раниот и средниот неолит со карактер-

¹ На прво место треба да се посочи капиталното дело на И. Микулчиќ, *Антички градови во Македонија*, Скопје 1999, кое веќе претставува база за секој вид пристап кон проучување кој било регион на Р. Македонија. Во приложената библиографија наведени се трудовите на Г. Кацаров, И. Венедиков, М. и Д. Гарашанин, Б. Алексова, К. Трајковски, М. Јованов и др.

² Гарашанин М. 1961, 7-40; Санев В. 1976; Гарашанин М. 1989, 27.

ристичната fina црвена и потемна керамика декорирана со орнаменти во бела боја.

Како континуитет следува епохата на енеолитот, време на големите преселби, кога големи маси на степско-индоевропски народи ќе ја запоседнат централна Европа и Балканот. Овој бран на новодојдени не го одминал ни просторот на источна Македонија, сознание потврдено со археолошките истражувања на теренот. Како резултат на насушната потреба од сигурност во ова време, запоседнати се височини кои пружале погодности за природна заштита на стаништата, што мошне добро илустрираат остатоци од населбите на локалитетите во нашиот регион – Бурилчево и Пилаво кај Кочани. Р. Македонија, вклучувајќи ја и долината на Брегалница, била под влијание на источнобалканскиот културен комплекс Бубањ-Салкутца-Криводол.³ Откривањето на енеолитски остатоци на Виничко Кале е уште една потврда за присуството на индоевропските популации во Македонија, и течението на реката Брегалница.

Сигурни траги од раното бронзено време не се установени на просторот кој е предмет на нашиот интерес. Меѓутоа, имајќи го предвид присуството

на бронзенodobското светилиште кај Пелинце,⁴ како и мошне погодната комуникациска траса на течението на Брегалница, може во иднина да се очекува откривање на пункт каде се населиле бронзенodobските освојувачи на источниот дел на Р. Македонија. Ова е дотолку поверојатно што следната фаза – доцното бронзено време констатирано во регионот, покажува манифестации на веќе цврсто населени пунктови, кои се во состојба успешно да учествуваат во настаните што ќе следуваат.

Доцното бронзено време носи промени во состав на популациите кои на просторот на Македонија доаѓаат и од север и од југ, а во културна смисла носат свои белези кои ќе дојдат до полн израз во следниот период. Во овој период значајни се контактите со егејскиот свет и прифаќање на високите технолошки постигања како нивни резултат, со што се навлегува во историски период за нашите простори, односно, времето за кое постојат пишани документи сочувани кај античките писатели, меѓу кои постојат податоци кои се однесуваат и за нашите региони.

³ Колиштрковска Настева И. 2005, 55 и н.

⁴ Трајковска Ј. 1999, 47 и н.

Во меѓувреме доаѓа до појава на микенски влијанија кои се констатирани во Повардарјето, но како што се покажа во поново, време присутни се и во источна Македонија, потврдени со наоди на повеќе локалитети.⁵ Овие појави не би можеле да се објаснат само со предмети, претежно керамика, во својство на импорт тука доспеани по пат на трговија, туку мора да се смета на присуство на дојденци со посебен интерес и цврста намера тука да се задржат подолг временски период. Впрочем, тоа го потвдуваат и погребувањата.

Миграцијата на Бригите кои се задржале на Балканот извесно време пред да преминат во Мала Азија, изгледа оставиле видни траги за своето присуство и во регионот кој е предмет на нашиот интерес. Појавата на погребување под тумули, која се припишува на Бригите како и манифестациите типични за овие настани, оставиле видни траги на просторот на источна Македонија.⁶

Приближно во исто време се забележува појава на елементи кои се припишуваат на веќе добро познатиот Басараби стил. Елементите на овој стил содржани во декорацијата на керамиката и металните предмети, се јасен индикатор за присуство на Трибалите во постарата фаза на железното време.⁷ Присуството на овој тракиски етнички елемент на просторот на Агријаните (северни и источни делови на Р. Македонија, како и делови на север до Грделичката клисура) изгледа дека не траел особено долго. Трибалите набргу се повлекле кон север оставајќи материјални траги за своето присуство.

Во текот на неколку векови од преодниот период и постарото железно време нормално е да се очекува присуство на повеќе етнички елементи кои сукцесивно или истовремено населувале поедини микрорегиони, но и покрај тоа, најстари историски посведочени племиња кои ја населувале територијата на нашата земја како основен етнички субстрат на поширокиот простор е пајонската популација. Територијата која е предмет на нашето излагање била населена со пајонското племе Дерони.

Во натамошното излагање ќе проследиме неколку настани, посведочени со материјални докази, а кои се одиграле на просторот на источна Македонија. Како основна база каде што се случувале овие настани, најнапред ќе се задржиме на етничкиот проблем.

Етничка припадност на популацијата

Пред да преминеме на поконкретни сведоштва за популациите за кои знаеме дека се присутни на нашите простори, ќе пренесеме цитат на големиот познавач на античката историја на нашата земја, Иван Венедиков, објавен во четириесеттите години на минатиот век, во кој е содржана суштината поврзана со територијалната распространетост на најстарата популација во нашата земја позната по име.

“Земјите по среден Вардар биле населени со Пеонци. Плодородната низина околу р. Брегалница, (Polyaen. IV, 12, 3; Г. И. Кацаров СпБАН XVIII, с. 53) позната во далечното минато под името Астиб, влегувала во границите на Пеонија. Во истата област влегувало и целото средно течение на Вардар, стариот Аксиј, покрај кој бил расположен градот Билазора, (Polyb. V, 97) околу денешниот Велес, најголемиот град во Пеонија, според зборовите на Полибиј. Стоби, (Liv. XXXIII, 19; XLV, 29) добро познатиот голем антички град на Вардар, при устието на р. Црна, е посочен од Ливиј пак како пеонски. По долниот тек на Црна, чие постаро име е Еригон, и градот Авдарист треба да се поврзе со Пеонците. А Ливиј соопштува, дека и областа Девриоп била во Пеонија. Според него, Еригон, кој извира од Илирик, тече преку Пеонија. (Liv. XXXIX, 53)”⁸

Истражувањата кои следуваат во текот на втората половина од XX век, ги потврдија историските информации, но во исто време, ги проширија границите на пајонските племиња врз база на археолошки потврдувања, како и информации содржани во изворите кои не беа секогаш земани предвид при разгледување на ова прашање. Па, во таа смисла, следува нашето натамошно излагање.

Од времето за кое се сочувани најстарите историски податоци, денес повеќестрано потврдени, се знае дека територијата на источна Македонија била населена со пајонска популација. Оваа голема групација на народ составена од повеќе племиња, своевременно завземала голема територија на јужниот дел на Балканот, простирајќи се од Грделичката Клисура на север до устието на Вардар во Егејското море на југ. Веќе добро се знае за Агријаните, Дероните и Лајаите, за Параксии и Деуриопи и териториите што тие во општи рамки ги населувале. Просторот на источна Македонија, во кој спаѓа средното течение на Брегалница се смета дека е населен со пајонското племе Дерони.

И во оваа прилика би требало да се каже дека потеклото на Пајонците се врзува за Мала Азија,

⁵ Митревски Д. 1997, 49 и н.; Видески З. 2006, 63 и н.

⁶ Петрова Е. 1995, 101 и н..

⁷ Георгиев З. 1993, 81 и н.

⁸ Венедиков И. 1943, 5. Преводот на македонски е на авторот.

поточно за Трояда, констатација произлезена од сознанијата кои доаѓаат како резултат на археолошките истражувања.⁹ Може да се заклучи дека нивниот премин на Балканот се одвивал во повеќе бранови, при што нивната пенетрација од Егејското крајбрежје кон северните балкански простори се одвивала по течението на реката Струма, по течението на Вардар и во правец кон Пелагониската рамница како трета дестинација. Тоа се случувало во текот на бронзеното време чии материјални остатоци се констатирани на теренот. Тоа е всушност време кога за Пајонците дознаваме од историските извори. Во Илијада Пајонците спомнати како сојузници на кралот Пријам, доаѓаат под Троя од широкиот Аксиос, што значи дека во времето на Тројанската војна тие веќе го населувале Повардарјето и како такви посочени се од Хомер.¹⁰

За промените во етничката структура на населението кои ќе следуваат подоцна, ќе зборуваме во следните поглавја.

Култура на железното време

Значително подоцна, во постарото железно време, веќе се среќаваме со многубројни цврсти докази кои недвосмислено ја дефинираат пошироката локација на териториите населени со пајонска популација и во исто време ја осликуваат духовната култура на пајонските племиња. Овој проблем доволно е познат во современата македонска археолошка наука, коментирајќи повеќестрано, но имајќи предвид дека Брегалничкиот регион исфрлил на виделина елементи кои се натаму користени како изворна потврда за особеностите на пајонската култура, ќе мораме и ние да се осврнеме на овој момент. Откритијата на некрополата кај с. Радање, направени и објавени од И. Венедиков, создадоа база за поврзување на истоветни наоди, претходно познати на поедини локалитети во Македонија и надвор од неа. Меѓу наодите доминантно место им припадна на минијатурни бронзени предмети во форма на бокалчиња, птици, афионови чушки, двојни секири и приврзоци во разни форми, долго време нарекувани “македонски бронзи”. И керамичките садови имаат свои карактеристични форми. Во меѓувреме, почнувајќи со откритијата на некрополите Парагон и Милци кај Гевгелија, Дедели кај Валандо-

⁹ За потеклото на Пајонците и нивните врски со Египет, Крит и Мала Азија упатувам на: Соколовска В. 1997 со цитирана литература. За Пајонија воопшто Кацаров Г. 1921; Hammond 1976; Соколовска В, 1986; Петрова Е. 1999.

¹⁰ Ном. II. II, 848-850.

во и Лисичин Дол-Марвинци кај Валандово, кои исфрлија на површина мноштво наоди адекватни на тие од Радање, стана јасно дека се работи за пајонски некрополи во кои е содржана духовната култура на Пајоните. Во исто време, откритијата на Кршлански Гумења кај Винаца, создадоа база за проучување на временската разлика во производството на бронзените предмети и нивни стилски развој што се одвивал во тек на подолг временски период. Кон сите овие наоди треба да се приклучат откритијата во Кумановска Бања, Оризари, Бразда и Бучинци кај Скопје. Сите овие откритија се покажаа како материјален доказ за териториите настанети со пајонски етнички елемент. Во коментарот со откривањето на наодите во Радање, И. Венедиков јасно покажа дека такви предмети не се најдени на источниот дел на Балканскиот Полуостров, и земајќи ги предвид останатите околности, заклучи дека тоа се материјални одлики без сомнение на Пајонци.

Племенско монетоковање

Уште едно сведоштво за пајонската етност, поврзано со источна Македонија и Осоговието е појавата на монетоковањето. Како значајна културно-историска придобивка која се припишува на пајонските Дерони, е појавата на монетоковањето, кое се јавува на просторот кој е предмет на нашето излагање. За нивното присуство на овие простори сочувани се сигурни епиграфски потврди во монетоковањето на ова, како што изгледа, моќно племе. Монетите што тие ги издавале, како и тие на соседното племе Лајаи, се јавуваат како најстаро монетоковање воопшто во антиката на балканските простори.¹¹ Ова врвно цивилизациско постигање се должи во прв ред на природните ресурси со кои овој регион располага – лежишта на сребрена руда, и на непосредните контакти на овој простор со градовите на егејското крајбрежје. Осоговските ревири на оловно-сребрена руда и злато, кои се и денес актуелни, познати се на античките историчари и географи. Металуршката активност која започнува многу рано, поттикната од интересот на јужните соседи – металурзи, деловни луѓе, посведочени се низ целиот пајонски простор. Експлоатацијата, оформени топилници, работилници за обработка на металите и изработка предмети со различна намена и употреба, особено ковање монети со што е дојдено до формирање на населби на работници, трговци, мајстори и царински воени гарнизони. Покрај изработката на предмети од метал, за на-

¹¹ J.N. Svoronos, 1919, 1 и н.; B.V.Head, 1911; H. Gaebler, 1987; H. Gaebler 1935; Hammond, 1979.

штиот регион важна е појавата на монетоковањето. Заради значењето на ова монетоковање, ќе нагласиме неколку основни податоци.

Се работи за големи парчиња – дека и октодрахми со тежина од околу 42 гр. за кои се смета дека се претежно наменети за извоз. Основна претстава на аверсот е кола влечена од волови, управувана од возач кој на главата има петасос. Символите кои ја следат главната сцена се состојат во претстава на шлем, сонце и др. проследени со натпис ΔΕΡΡΟ или ΛΑΙΑΙ. На реверсот е прикажан трискел. Она што е особено значајно се примероци монети со натпис ΕΥΕΡΓΕΤΕΣ и ΕΚΓΟΝΟΣ, имиња за кои се смета дека припаѓале на деронски локални кнежеви, односно владетели, информации кои зборуваат за општествената структура на пајонските племиња во архајскиот период. Поедини парчиња од овие монети или цели остави наоѓани се кај Штип, Куманово, кај Врање и други места. Ковниците на овие монети се смета дека се наоѓале во регионот на Осогово.¹²

Монетоковањето на Дероните и Лајаите се доведува во врска со Абдера, град на Егејскиот брег, кој имал големо влијание врз трако-македонскиот простор. Како што е познато од нумизматичката литература, Абдера ковала тетрадрахми со тежина од ц. 14,90 гр и монети со двојна тежина од 30-28 гр. Тоа е т.н. стар стандард во монетоковањето на Абдера. Монетите што ги ковале Бизалтите и Александар I, како и Дероните и Лајаите, всушност стојат под директно влијание на овој стар абдерски стандард, односно постарата фаза на абдерското монетоковање. Ова се неспорни факти кои говорат за директни контакти на Осоговскиот регион со Егејското крајбрежје уште во крајот на VI век пр. н.е.

Походот на тракискиот цар Ситалк на Македонија во 429 год.

Походот на тракискиот цар Ситалк на Македонија кој се одиграл во 429 год. пред н.е., така сликовито опишан од Тукидид¹³, за нас претставува прворазредна информација за времето на раната антика, кој се однесува на дел од нашата територија. Меѓутоа, овој настан не е директно поврзан со Брегалничкиот регион. Кога Ситалк со својата огромна војска, движејќи се од исток кон запад стигнал до крајната, западна граница на своето огромно царство, некаде на територијата на Софија и Кустендил, свртел на југ во правец на Валандово и долината на реката Аксиј. По тој дел од патот тракиската војска се движела по реката

Стримон и откако ја минала планината Керкине (Беласица) стигнала до Добер (Исар Марвинци) каде што се наоѓал зборниот пункт на Тракијците. Постои уверување дека Ситалк, спуштајќи се од Пауталија кон југ, се движел преку планинските венци на Осогово и Малешевјата, што е малку веројатно.¹⁴ Преминот преку овие планини би претставувал голема тешкотија за движење на таква бројна војска каква што била Ситалковата.

Настанот поврзан за Ситалковиот поход на Македонија за нас е значаен заради поменот на пајонското племе Лајаи, ситуирано на крајната граница на Одриското царство, простор кој се однесува на регионот на Кустендил, античката Пауталија, од каде, според известувањето на Тукидид започнува земјата на независните Пајонци. Спомнувањето на Лајаите кај Тукидид е единствената информација за постоење на ова пајонско племе во античките извори. Но, името Лајаи испишано на монетите е сигурна потврда за нивна автентичност. Географски нивната позиција е определена околу денешниот Кустендил. На која точка може да се очекува нивниот допир со Дероните, нема никогаш да дознаеме. Но фактот дека нивни монети се ковани воедно со монетите на Дероните, при тоа со исти претстави на аверсот и реверсот, зборува дека нивните контакти со Осоговието се сигурни.

Траги од времето на раната антика.

Следниот настан што се одиграл во источна Македонија се случил во времето на раната антика, во крајот на V или почетокот на IV век пред н.е. И овојпат се работи за доселување на население од егејските простори, при што, поголеми групи население од јужните региони, од Атина и Атика, но и од Халкидик и некои градови на Егејското крајбрежје се пробиле далеку во внатрешноста на Балканот, претежно во региони со богати рудни ревири. Таков изразит пример е основање на Даместион, за кој Страбон соопштува дека бегалците од Егина, заедно со Мендејците во Илирија основале град во близина на рудниците на сребро. По овој мистериозен град и неговата позиција се трага веќе цел век.¹⁵ И други градови кои се наоѓале на територијата на Агријанија, се

¹⁴ Тачева М. 1990, 3-13.

¹⁵ Во најново време В.Соколовска се јавува со предлог за убикација на Даместион кај Сочаница, северно од Косовска Митровица, на локалитет епиграфски посведочен како Mun.D.D. во кој гледа кратенка од Municipium Damastion Dardanorum. Види: Соколовска В. 1990, 28; Соколовска В. 2005, 69 и н. Види и May 1939, 1 и н.

¹² Idem. Види и Соколовска В. 1990, 12.

¹³ Thuk. II, 99-100..

смета дека се основани од грчки доселеници – Пелагија, со можна локација кај Тетово, Сарноа на Градиште-Бразда кај Скопје и Дапарија (со можна локација на Кале-Кршевица кај Врање.¹⁶

Врските и контактите на источна Македонија, односно Брегалничкиот регион со Егејското крајбрежје, сега по третпат ги среќаваме во периодот на раната антика. И сега се работи за доаѓање на население во потрага по рудни богатства, односно скапоцени метали. Овој бран на доселување од јужните егејски простори сега може да се потврди и на Виничко Кале.

Како што се чини, нивно дело е храмот- трезорот изграден во крајот на V или почетокот на IV век на Виничкото Кале. Елементите со кои располагаме, за кои ќе зборуваме подоцна, наведуваат на заклучок дека се работи за култен објект на туѓо население, кое, откако се стационира во ново опкружување имало потреба од објект кој одговарал на нивните материјални и духовни потреби. Извесни елементи навесуваат дека се работи за Абдериќани.

Идентификувањето на населбата лоцирана на Кале – Винаца е предмет на посебен труд, но во оваа пригода само ќе наведеме некои основни елементи кои водат во правец кон обид за нејзината идентификација. Сигурни траги за микенски влијанија и контакти со јужните региони веќе се посведочени на Кале – Винаца. Повторно, кон крајот на VI и почетоките на V век тука се присутни грчки мајстори, тореути кои работат на ковањето на монетите на Дероните и Лајаите. Сега, кон крајот на V и почетокот на IV век по третпат се присутни деловни луѓе од југот. Дали овие доселеници, уште со првиот бран на нивното доселување и го дале името на населбата Хармонија (Ἄρμονια) или тоа го направиле првите доселеници, никогаш нема да дознаеме.

Походот на Александар Македонски на Трибалите во 335 год.

Епизодата поврзана со походот на Александар Македонски на Трибалите во 335 год. би можеле да сметаме дека ја заседала и нашата регија. Во науката многу пати е коментирано прашањето по кој пат Александар се движел на враќање од Дунав по завршениот поход на Трибалите. Како најверојатен земан е предвид правецот кој од долината на реката Искер избивал на Сердика, одн. на Пауталија.¹⁷ Натомошниот тек на движењето на Александровата војска веројатно се одвивало

преку превојот на Влаина и долината на реката Брегалница, комуникација најпогодна за излез на реката Аксиос, од каде преку Плетвар и Стибера водел кон илирска територија каде што Александар се упатил кога слушал дека Клит се побунил.

Пробив на Келтите во 280/79 год.

Пробив на Медите по течението на Брегалница

Следниот историски настан кој се одиграл на крајот од втората деценија на III век пр. н.е., во 280/79 год., е походот на Келтите на Делфи, чија цел била грабеж на ова исклучително значајно и богато хеленско светилиште.¹⁸ Познато е од изворите дека Келтите насекаде каде што поминувале оставале пустош зад себе. Правецот на нивното движење долж Моравско-вардарската магистрала е обележан уништување на се на што наишле. Доказ дека Келтите ограбиле и уништиле се што нашле е отсуството на археолошки наоди на нашите простори кои би припаѓале на доцниот III век. Забележано е исто така, намалување на популацијата и општо осиромашување кое го следи овој настан. Оваа појава мошне добро е уочена на просторот на Агријаните во Врањско-прешевската регија, како и во населбите во Скопскиот регион. Во овие области, установено е и археолошки потврдено дека по наездата на Келтите, населбите кои пред тоа биле значително напреднати, никогаш не закрепнале. Веќе е покажано дека по келтската инвазија Дарданците ги завземаат агријанските градови, со што контактите со југот се прекинати и животот во нив како наполно да згаснал.¹⁹ Нешто подоцна, некои од овие градови ќе се користат од страна на Скордисците како нивни упоришта во текот на нивните грабежнички напади во Македонија. Највпечатлив доказ за овие настани се археолошките наоди во Кале-Кршевица кај Врање и Градиште-Нерези во Скопје.

Ние не знаеме во која мера течението на Брегалница било засегнато од упадот на Келтите, макар што на ваква околност треба да се смета. Она што јасно се забележува тоа е отсуство на археолошки материјал од хеленистичкото време, особено наоди кои припаѓаат на времето од доцниот III до I век пр.н.е. Оваа појава зачудува кога се знае дека градовите во средно Повардарје обилуваат со ваков материјал, појава која покажува подвоеност со повардарските простори. Овој прекин на културните и економските врски со јужните региони може да се објасни со слабеењето на

¹⁶ Соколовска В. 1990, 24.

¹⁷ Papazoglu F. 1969, 79, 80.

¹⁸ Ibid. 210, со целосно цитирани извори.

¹⁹ Соколовска В. 1990, 9-34; Соколовска В. 2003, 27-48; Соколовска В. 2011, 215-245.

моќта на пајонската популација која го населува-
ла овој простор, што се јавува како последица на
келтските пустошења. При вакви околности, во
меѓувреме, откако поминала келтската инвазија
и ситуацијата донекаде се смирила, доаѓа до ши-
рење на тракиските племиња Дентелети и Меди
и нивно населување западно од реката Струма,
при што, овој простор во наредните векови ќе
претставува составен дел на провинција Тракија.
Така, регионот на источна Македонија, вклучу-
вајќи го течението на Бргалница, сега населен со
тракиските Меди и Дентелети, ќе го манифестира
своето присуство преку тракиски културни и ду-
ховни појави. Според досегашните откритија ова
може да се потврди со откривањето на гробниот
наод од Крст-Таринци, тракиските могили око-
лу Делчево-Бигла, Драмче и други погребувања
под могили на повеќе локации. Како куриозитет
мора да се спомне и на ова место дека при по-
гребувањето се користени тумули од постарото
железно време, појава која се уште не е доволно
објаснета. Оваа констатација не треба да се сфати
буквално. Доминација на друг етнички елемент
не треба да значи дека индигената популација од
претходниот период била исчезната, но останува
уверувањето дека по наездата на Келтите терито-
ријата на источна Македонија која била населена
со пајонска популација, сега се јавува со типич-
ни тракиски карактеристики во јазичната сфера
и во сферата на култните појави – тракиски то-
поними (Баргала, Транупара, Запара), тракиски
лични имиња на надгробните споменици, посве-
ти на тракиски божества. По средното течение на
Брегалница се движела етничка граница помеѓу
Македонија и Тракија во текот на I до III век, одн.
Средоземна Дакија во IV век.²⁰

Источна Македонија во времето на Филип V

Следниот настан кој се однесува на нашиот ре-
гион е поврзан со времето на Филип V, кога овој
македонски крал во 184 год. ги најмил Бастарни-
те за војна против Дарданците и неговиот план за
уништување на овој вечно непријателски настро-
ен народ кон Македонија. Филип, на Бастарните,
кои во тоа време се наоѓале некаде на устието на
Дунав, како што соопштува Ливиј²¹ им обезбедил
непречен премин преку Тракија. Меѓутоа, проме-
ната на околностите и настаните (смрт на кралот)
довеле до тоа условите во договорот да станат не-
важечки. Исплашеното тракиско население каде
Бастарните поминувале се повлекло на планината

Рила, а луѓата која се случила го изменила пла-
нот на Бастарните за напад на Дарданија. Откако
дел од нив се вратил во Аполонија и Месемврија,
другата група, предводена од Клондик во 179 год.
упаднала во Дарданија, се залогорила и тука се
задржала во текот на неколку следни години.²² Па-
тот на Бастарните во овој поход, по се изгледа во-
дел преку средното течение на Брегалница. Клон-
дик со своите луѓе навлегол во Дарданија најве-
ројатно некаде во скопско-кумановскиот регион,
кој веќе стотина години се наоѓал во рамките на
Дарданија. Преминот на грабежнички настроени
орди и овојпат морало да остави пустош на насе-
лените места кога минувале преку брегалничкиот
регион.

Наредните децении на векот исполнети се со
напади врз Македонија превземани од страна на
Скордисците, во кои учествувале Дарданците и
тракиските племиња Меди, Дентелети и Беси,
информации сочувајќи кај античките историчари.
Римските легии, честопати со маќа успеваале да ги
совладаат овие напади врз Македонија, која веќе
одамна претставувала римска провинција многу
значајна за натамошните планови на Рим. Во исто
време, во текот на римско-дарданските судири,
регионот населен со Медите, вклучувајќи го бре-
галничкиот, веќе е покорен од страна на римските
легии. Се смета дека 72 пред н.е. Родопско-бал-
канската област – земјата на Медите и Дентеле-
тите, по воениот поход од 97 год. (за регионот на-
селен со Медите во време на конзулството на Гнеј
Корнелие Лентул и Публиј Лициниј) и 85 год. (за
време на Сула и Хортензије) е дефинитивно поко-
рена од Римјаните.²³ Во 84 год., кога Скордисци-
те, Медите и Дарданците повторно го нападнале
и ограбиле светилиштето во Делфи, акцијата на
Корнелиј Сципион Азиаген ставила крај на моќта
на ова воинствено племе. Нашиот регион, доли-
ната на реката Брегалница, морала на соодветен
начин да има удел во комуникацијата и движење-
то на овие освојувачки орди, со други зборови,
да преживува тешки моменти како последица на
вакви немирни времиња. Во време на походот на
Марко Крас 29 и 28 г. против Медите, предизвикан
од страна на Бастарните кои навлегле во земјата
на Дентелетите, Римјаните се упатиле кон нив и
ги совладале. Овие воени дејствија веројатно ги
засегнале и нашите краеве, имајќи предвид дека
Дентелетика (Сегетика, Σεγυτικα)²⁴ која е спомна-
та како земја од каде Крас тргнал на Бастарните и

²² Papazoglu F. 1969, 126 и н. од каде ја земам ин-
формацијата.

²³

²⁴ Papazoglu F. 1969, 319 и н. опширно околу овие
дејствија на Крас.

²⁰ Венедиков И. 1948, 84; Микулчиќ И. 1999, 214,
Сл. 145.

²¹ Liv. XL, 57, 5-9, според Papazoglu F. 1969, 124.

од таму навлегол во Σευετικη (Σερδικη).²⁵ Со овој двогодишен поход Крас ја освоил цела денешна северна Бугарија и Добруца, а Мезија дефинитивно била покорена од страна на Рим.

Источна Македонија во раноцарскиот период

Истражувањата на теренот по течението на Брегалница даваат релативно бледа слика на животот во регионот во текот на раноцарскиот период. Познат е подемът на не многу оддалеченото Стоби во римскиот период, време кога градот го достигнал врвот во својот културен развој. Знаеме за економскиот подем на Доберос во Долно Повардарие, ситуиран на Исар-Марвинци кај Валандово во римско време, кога во градот, според досегашните сознанија се подига храм посветен на Херакле, градска бања и други јавни објекти. Познат е градот Стибера, град кој и во римско време го задржал хеленскиот систем на уредување. Па и во Скупи, град во соседната Дарданија, во римско време се подигаат јавни објекти, меѓу кои доминира огромниот театар како доказ за врвното цивилизациско воздигање на граѓаните. И стариот Лихнид на Охридското Езеро, макар што лежи под современиот град Охрид, јасно покажува високо културно ниво на кое градот се издигнал како урбана агломерација во римско време. Значи, за разлика од Повардарието и Пелагонија, каде што во ова време се развиваат градски центри во вистинската смисла на зборот, просторот на источна Македонија кој припаѓа на Тракија, како да страгнира во ова време. Факт е дека на релација од Стоби до Пауталија, по средниот тек на Брегалница, не се развила нито една агломерација која би можела да здобие назив град. Поедини археолошки наоди зборуваат дека и на овој простор историските текови се одвивале по постојан редослед манифестиран преку повремени наоди, но како општ се јавува впечаток дека просторот на источна Македонија во ова време стагнирал.

По кризата во која римското царство запаѓа, а која, како што се знае, ќе кулминира во III век, реформите на Диоклецијан ќе доведат до стабилизација, околноста која особено јасно ќе се одрази и на нашиот регион. Сега настапува ера на нова содржина во општеството од политичка, економска и културна природа. Набргу, овој регион ќе доживее темелна преобразба и нова содржина. Населените места добиваат нова улога, па според тоа и нова физиономија. Како последица на општата ситуација, старите антички населени места се трансформираат во доцноантички

²⁵ Истата, 320, 321, за проблемот околу идентификувањето на Σευετικη со Σερδικη.

кастро̀ни, или се градат нови според актуелните потреби. Настанува ера во која се е средено за одбрана, на сместување воени контингенти. Старите раноантички градови заштитени со бедеми во сувосид, сега се заменети со цврсти и масивни зидини изградени од камен и малтер. Се се претвара во воени тврдини—логори, каструми и кастели, каде и месното население ќе најде заштита во кризни моменти. Така, општата слика на населените места сега драстично се менува. За нашиот регион, покрај тоа, особено е важно присуството на бројни крајпатни стражи и руднички тврдини со оглед на рудното богатство на регионот. Оваа ситуација се јавува како последица на новото време исполнето со пробиви на варварски народи од север. Почнувајќи со наездата на Готите од 267 или 268/9 год., настан длабоко почувствуван на просторот на Македонија, е често коментираан во стручната литература.²⁶Последиците од уривањето на градовите кај нас се потврдени археолошки повеќестрано. Највпечатлив пример е уништувањето на Стибера, град во областа Деуриоп, чиј неверојатен подем е прекинат со неговото рушење од страна на Готите. И градот Доберос, кој им бил на патот при нивното повлекување од Солун кон север, град кој имал водечка улога во Повардарјето, никогаш не го повратил својот статус што го здобил во текот на раноцарскиот период. Учено е исто така, дека со овој настан напoлно замира скулпторската активност во Македонија, која дотогаш била издигната на завидно ниво.²⁷

Настаните кои потоа ќе следуваат, меѓу кои судирите меѓу Константин Први и Лициниј, ќе доведат до изградба на мали утврдувања кои ќе ја изменат физиономијата на населените места. Овие настани го засегнале и Брегалничкиот регион.²⁸

Како последица на политиката што ја спроведувал Рим и неговите интереси, направена е нова административна поделба на Балканот од страна на Аурелијан (270-275), при што басенот на средна Брегалница припаднал на Средоземна Дакија. Оваа информација е содржана во епиграфскиот споменик најден кај с. Карбинци, објавен од И. Венедиков. Откако го дава датумот 371 година, натписот соопштува дека во тоа време граѓаните на Баргала изградиле порта по наредба на управителот на провинцијата *Dacia Mediteranea*, читаме кај Венедиков.²⁹

²⁶ Zosim, I, 43, II, 33.

²⁷ Соколовска В. 1987, 92.

²⁸ Микулчиќ И. 1996, 20; Микулчиќ И. 1996, 196.

²⁹ Венедиков И. 1948, 84.

Источна Македонија во доцната антика

Следните децении на IV век до неговиот истек се исполнети со пробиви на варварски племиња кои од север навлегувале кон југ со ограбувачки намери или со намера за постојано населување, какво што се случило за време на Константин I и Константин II, кога 300,000 Готи и Сармати ги населиле провинциите Горна и Долна Мезија, во Македонија и Тракија. Како што истакнува И. Микулчиќ, ова е прво масовно населување на Варвари кај нас.³⁰ Нивното присуство на нашите простори е и археолошки потврдено. Во зимата 379 год. западнототскиот водач Фритигери тргнал со свои одреди во Тракија по патот Сердика – Стоби кон Повардарјето и се упатил кон Солун. Таму Теодосиј собрал нова војска. Во судирот што следувал, (можеби кај Стоби), римската војска била разбиена, а царот успеал да спаси глава бегајќи во Солун.³¹ Овие настани секако го засегнале и Брегалничкиот регион. Во текот на IV век заради опасноста од Готите се градат кастели и се закрепнуваат населбите. Во доцната антика, веќе како традиција, повторно се јавува интерес за користење на рудните ревири, што од своја страна бара мерки на заштита.

Во исто време, како последица на признавањето на христијанството како државна религија, кое следувало по Миланскиот едикт од 313 год., одн. во 380 г. општиот интерес е насочен кон подигање на базилики, односно црковни објекти. Како неспорни институции преку кои се одвивало прифаќањето и ширењето на новата религија, изградбата на црковните објекти е поврзана со големите градови во кои веќе живеело население на кое христијанската вера не им била непозната. Прифаќањето на верата од која се очекувал спас на човештвото, довело до изградба на црковни објекти кои едно-подруго никнувале на територијата на Македонија. Првите објекти што се јавуваат во урбаните средини за кусо време се претворени во црковни центри со ранг на епископски средишта. Таков е случајот со Скупи, а потоа следуваат Стоби, Хераклеја, Лихнид и Добер, чии епископи ќе бидат учесници на добро познатите концили. Почнувајќи со IV век, кога ќе настанат првите приближно 300 црковни објекти констатирани на теренот, зачудува за една мала земја каква што е Македонија, што зборува дека христијанизацијата зафатила длабоки корени на целиот среднобалкански простор, вклучувајќи го средното течение на Брегалница.³²

³⁰ Микулчиќ И. 1999, 198.

³¹ Истиот, 1999, 199.

³² Микулчиќ И. 1999, 322 и н.

Кон крајот на IV век доаѓа до повторна административна поделба на Македонија, на Прва и Втора, при што средното течение на Брегалница влегло во состав на Macedonia Secunda. Така, значително подоцна, во Хиерокловиот попис на градовите³³, Баргала воедно со Келенидин, Хармонија и Запапа, ќе бидат посочени како градови во Втора Македонија, при што, сите тие ќе продолжат да егзистираат во нејзини рамки до крајот на антиката. Имајќи го предвид нивното значење за нашиот регион, ќе се задржиме накусо на проблемот поврзан со нивната местоположба.

Во стручната литература која се бави со убикацијата на античките градови и населени места во антиката изнесувани се разни мислења за местоположбата на топонимите споменати во пишаните извори. За нашата регија значајно е лоцирањето на градовите наведени во Хиерокловиот синегдемос. Тргувајќи од уверувањето дека границата помеѓу Macedonia Prima и Macedonia Secunda се движела некаде северно од денешна Струмица, повеќето учени градовите спомнати кај Хиерокле, Келенидин, Хармонија и Запапа ги ставаат во Брегалничкиот регион. Меѓутоа, освен Баргала, која е лоцирана кај Козјак, ниту еден предлог досега изнесен не може да се прифати како можен. Притоа се правени комбинации со патните станици помеѓу Стоби и Пауталија, Транупара и Астибо, посочени на Појтингеровата карта, без да се дојде до прифатливо решение.³⁴ Сознанијата до кои е дојдено со поновите откритија доведоа до тоа Појтингеровата карта да се прифати како точна и промената што К. Милер ја направил да се смета како неважечка.³⁵ Според тоа, позицијата на Транупара треба да се стави на растојание од 30 милји од Стоби по рекаата Брегалница, наспроти Баргала, во атарот на Крупиште.³⁶ Од моја гледна точка, уверена сум дека Астибо се наоѓал во атарот на Истибања, каде што се констатирани многубројни остатоци од раноантички населби.³⁷ Освен тоа, новите откритија покажаа дека границата помеѓу Прва и Втора Македонија ја чинела Беласица, античката планина Керкине (Κερκινε).³⁸ Како последица на ова сознание, следуваа логични заклучоци дека

³³ Hier. 641.

³⁴ Лилчиќ В. 1994, 37.

³⁵ Јованов М. 2008, 551 и н.; Трајковски К. 2002, 23 и н.

³⁶ Јованов М. 2008, 356.

³⁷ Исто.

³⁸ Овој заклучок е базиран врз откритието на стадион-камен на Исар-Марвинци, кој покажа дека Доберос се наоѓа во Прва Македонија, а Астраион во Втора Македонија. За ова, види: Sokolovska V., 1982, 23 и н.

положбата на Доберос се потврдува на Исар-Сп Марвинци, како град во Прва Македонија³⁹, а положбата на Астраион во Струмица, како град во Втора Македонија.⁴⁰ За Хиерокловиот град Келенидин (Κελενιδίν) многу одамна се имам изјаснето дека се наоѓал кај денешниот Клуч, средновековниот Клеидион, мислење кое го застапувале и други учени.⁴¹ За убикацијата на Хармонија (Ἄρμονια) на Кале-Виница, со аргументи кои ми стоеја на раполагање, треба да го посочам мојот труд објавен во Monumenta.....⁴² Што се однесува до Запара (Ζαπαρα), моите размислувања и логиката произлезена од ситуацијата на поширокиот регион, ме доведоа до уверување дека градот Запара треба да се лоцира на Големо Градиште кај с. Коњух. На овој локалитет се откриени своеремено една Голема базилика, една Ротонда и Гробјанска црква.⁴³ За ваков предлог се потпирам врз неколку аргументи. Големо Градиште, Коњух се наоѓа на значајна комуникациска траса која го поврзувала Скупи со Пауталија. И. Микулчиќ го нагласува значењето на Големо Градиште, Коњух како центар на поголемо опкружување на овој рудоносен регион.⁴⁴ Освен кај Хиерокле како град во Macedonia Secunda, Запара (Ζαπαρα) се споменува во актите на V екуменски собор одржан во Константинопол во 553 год. Таму е кажано дека Sabinianus, episcopus Zaparenae civitatis одбил да учествува на соборот заради солидарност со својот архиепископ Бененат од Iustiniana Prima. Според тоа, Запара во тоа време се наоѓала под јурисдикција на Iustiniana Prima.⁴⁵ Оваа исклучително важна информација покажува дека Запара и територијално се наоѓала поблиску до Јустинијана Прима. Според тоа, положбата на Големо Градиште, Коњух, како локација на Запара според одалеченоста од Лебане, односно Царичин Град кај Лесковец, одговара повеќе одошто ако Запара се бара по текот на Брегалница. Информацијата за обновените градови и тврдини во областа на Пауталија спомнати кај Прокопие, наведен е град Ζεαποριεσ, име, кое наполно одговара на Запара.⁴⁶ Не ми е јасно зошто истражувачите на Запара

не се запрашале дали на еден релативно ограничен регион каков што е брегалничкиот, има место за неколку епископски седишта – баргалско, запарско, хармониско, келенидинско. Меѓу нив морала да постои територијална дистанца. Положбата на Големо Градиште, Коњух, според моето уверување, наполно одговара на сите критериуми како локација на Запара.

Течението на Брегалница во ранохристијанскиот период

Во следниот, V век, како да завладува мир и спокојство во регионот. Но и тоа нема долго да трае. Пробивот на Готите ќе ја зафати и Тракија, Мезија и Македонија. Тоа е познатиот поход на Атила од 447 год. кога пострадале не помалку од 70 градови, кога покрај другите градови во Македонија настрадал и Стоби. Следниот настан од 479 год. е поврзан со Остроготите кои, заради одмазда, го зазеле и ограбиле Стоби.⁴⁷

И покрај тоа, изградбата на црковни објекти не стивнува. Старите срушени од инвазорите објекти или оние дотрајани, градени во послаба техника, сега се обновуваат. Покрај големите епископски центри во Скупи, Стоби, Хераклеја и Лихнид, сега настапува изградба на базилики во секој град. По течението на Брегалница, покрај големата базилика во Баргала, за која се смета дека настанала во доцниот IV век, никнуваат бројни црковни објекти, кои ќе прераснат во епископски центри, како таа во Крупиште, Мородвиз, Кале-Виница и други. Ситуацијата на теренот во регионот на Брегалница покажува изразита присутност на црковни ранохристијански објекти, што зборува дека христијанството тука зафатило цврсти корени, кое, како што често се споменува во науката, се јавува како последица на долго живеење на населението под византиска власт.

Пробивот на Словените и Аварите што го исполнуваат VI век, внесуваат драстични потреси во Македонија како и на регионот кој е предмет на нашиот интерес. Истражувањата на теренот и откритијата направени притоа, потврдуваат дека некои од овие пробиви ја засегнале и нашата територија. Како што е веќе констатирано во науката, градскиот живот во Македонија целосно замрел. Преживеаното ромејско население избегало на југ или се повлекло во потешко пристапните планински тврдини.⁴⁸ Овој историски настан ќе го преживеат и ќе го продолжат животот до крајот на

³⁹ Исто.

⁴⁰ Исто; Liv..XL, 24,3..

⁴¹ Sokolovska V. 1987, 176, каде што се наведени и другите мислења.

⁴² Соколовска В. *Обид за идентификување на Кале – Виница со античка Хармонија*, MONUMENTA, Годишник на Истражувачкиот центар за културно наследство, Број 5, година 2020, (во печат).

⁴³ На локалитетот Големо Градиште кај Коњух во тек се археолошки ископувања водени од Carolyn S. Snively; Snively C. 2020, 231-238.

⁴⁴ Микулчиќ И., 2008, 510.

⁴⁵ Преземено од Папазоглу Ф. 1957, 247.

⁴⁶ Податокот го преземам од Папазоглу Ф. 1957, 247-248.

⁴⁷ Според Микулчиќ И. 1996, 201, 202.

⁴⁸ Микулчиќ И. 1996, 23.

VI век само неколку градови, меѓу кои и Баргала. Оставата на 245 бакарни монети (од Анастасиј I 498-518 до Маврикиј 582-602 и 4 златни Јустин II 565-578 и Тибериј 578-582), е откритие за кое се верува дека го означува времето кога Баргала била разурната од страна на Словените, настан датиран во 585 год. Последен монетен наод во Баргала – две златни монети на Фока (602-610) се најдоцни досега откриени наоди во Баргала.⁴⁹ И не многу оддалечениот град Астраион, денешна Струмица, кој припаднал на Macedonia Secunda, целосно бил разорен од Словените, како што соопштува Теофилакт Охридски.⁵⁰ Откривањето на керамички садови при испитувањето на големата базилика на Баргала, “кои припаѓаат на карактеристичната ранословенска грнчарија, може со сигурност да се детерминира како прв весник на присуството на словенски етнос во бурните настани кон крајот на VI и VII век на просторот по течението на реката Брегалница”, дознаваме од З. Белдедовски.⁵¹ Дали на Виничко Кале се настани-

ле Словени, уште не е потврдено. Но сигурно се знае дека значително подоцна, во средните векови, Калето е интензивно населено.

Макар што постои поголема временска дистанца од времето на антиката во чии рамки се движат настаните изложени во овој труд, треба да ја спомнеме брегалничката мисија на Кирил и Методиј. Од краткото Кирилово житие, за чиј автор се смета Климент Охридски, се дознава дека Константин Филозоф, уште пред да замине во мисија кај Сарацените (крај на 855-856 г.), византискиот двор го испратил на мисионерска работа меѓу Словените по текот на реката Брегалница.⁵² Нешто подоцна, по течението на реката Брегалница, во 864 година бугарскиот кнез Борис лично спровел покрстување на 4.050 Словени (или 14.000).⁵³ Тогаш, по наредба на кнезот, биле возобновени голем број храмови кои биле разурнати од Словените и Аварите. Тогаш бил изграден и брегалничкиот храм кој станал седиште на Брегалничката епископија.⁵⁴

⁴⁹ Микулчиќ И. 1999, 342, 344.

⁵⁰ Theophylacti Bulgariae Archiepiscopi, Martyrium... col. 189, В-С.

⁵¹ Белдедовски З. 2005, 272.

⁵² Панов Б. 1996, 120.

⁵³ Микулчиќ И. 1996, 33. Панов Б. 1969, 96.

⁵⁴ Theophylacti Bulgariae Archiepiscopi, Martyrium, col. 201, А.

БИБЛИОГРАФИЈА

- Алексова Б, 1975**, Ранохристијанска базилика во Баргала ЗАМ, Скопје 1975, 21-31.
- Алексова Б, 1986**, Баргала и средниот тек на реката Брегалница во византискиот и словенскиот период, Штип низ вековите, кн. 1, Штип 1986, 97-131.
- Алексова Б, 1988**, Брагалница – Словенски црковен и културно-просветен центар на Балканот, *Maced. acta archaeol.* 9, Скопје 1988, 211-224.
- Атанасова И, 2008**, Неколку утврдени населби во Кочанско, *Maced. acta archaeol.* 18, Скопје 2008, 353-365.
- Балабанов К, 1986**, Виничко Кале, Скопје 1986.
- Балабанов К, Крстевски Ц, 1991**, Теракотни икони од Винаца, Скопје 1991.
- Балабанов К, 1995**, Теракотните икони од Македонија, Скопје 1995.
- Балабанов К, 2006**, Винаца, Стар антички град и центар на ранохристијанската уметност, Винаца 2006.
- Белдедовски З, 1979**, Златоносни рударски галерији кај Пеклане, Скопје 1979, 143-155.
- Белдедовски З, 1990**, Брегалничкиот басен во римскиот и раносредновековниот период, Зборник на штипскиот Народен музеј, Штип 1990, 11 и н.
- Белдедовски З, 2005**, Епископската базилика во Баргала, Истражувања 1999 г., *Maced. acta archaeol.* 16, Скопје 2005, 259-273.
- Bouzek J, 1974**, Graeco-Macedonian Bronzes, *Analysis and Chronology*, Prague 1974;
- Bouzek J, 2006**, Macedonian Bronzes – 30 Years Later, *Folia Archaeologica Balkanica*, In Honorem Verae Bitrakova Grozdanova, Скопје 2006, 97-109.
- Чершков Е, 1970**, Муниципиум DD код Сочанице Приштина-Београд 1970.
- Димитрова Е, 1993**, Керамичките релјефи од Виничко Кале, Скопје 1993.
- Димитрова Е, 2000**, Виничките теракоти, Скопје 2000.
- Хаци-Манева М, 2008**, Нумизматички сведоштва за крајот на VI и VII век, *Maced. acta archaeol.* 18, Скопје 2008, 381-395.
- Гарашанин М, Гарашанин Д, 1959**, Ископавања у Таринцима на локалитету Вршник, ЗШНМ 1, Штип 1959, 61-65.
- Гарашанин М, Гарашанин Д, 1975**, Начиот на погребувањето и конструкцијата на кнежевската могила во Таринци, Зборник на штипскиот Народен музеј IV-V, Штип 1975, 193-201.
- Гарашанин М, Гарашанин Д, 1961**, Неолитска населба Вршник кај село Таринци, ЗШНМ 2, Штип 1961, 7-40.
- Гарашанин М, 1989**, Проблеми неолита и енеолита централног Балкана у вези са резултатима истраживања у Македонији, *Maced. acta archaeol.* 10, Скопје 1989, 25-35.
- Hier. Syn.** – Hieroclis Synecdemus, rec. A. Burckhardt, Lipsiae 1893.
- Георгиев З, 1990/91**, Три предримски населби кај Пчиња, Годишен зборник на Филозофскиот факултет 17-18, Скопје 1990/91.
- Георгиев З, 1993**, Бесараби стилот и Македонија, *Maced. acta archaeol.* 13, Скопје 1993, 81-96.
- Јованов М, 2006**, Римска кола од Делчево, *Folia Archaeologica Balkanica*, Vol I, In Honorem Verae Bitrakova Grozdanova, Скопје 2006, 357-364.
- Јованов М, 2008**, Нови согледувања за античкиот пат Стоби-Пауталија, Археолошките откритија на почвата на Македонија, Скопје 2008, 551-559.
- Лилчиќ В, 1994**, Размислувања околу убикацијата на Транупара, Културно наследство 17-18, Скопје 1994, 33-37.
- Кацаров Г, 1921**, Пеонија, Софија 1921.
- Колиштрковска Настева И, 1994**, Енеолит, Археолошка Карта на Република Македонија, Т. 1, Скопје 1994, 43-50.
- Колиштрковска Настева И, 1995**, Металуршки објекти на Градиште Бразда, Зборник ММ, Археологија Бр. 1, Скопје 1995, 23-30.
- Колиштрковска Настева И, 2005**, Индиевропски елементи во енеолитот во Македонија, *Maced. acta archaeol.* 16, Скопје 2005, 55-64.
- Крстевски Ц, Белдедовски З, 1987**, Рекогносцирање и наоди околу Винаца, *Maced. acta archaeol.* 7-8, Скопје 2005, 135-166.
- Krstevski C, 1993**, – C. Krstevski, *Die Tonikonen von Vinica: Frulichristliche Bilder aus Makedonien*, Munchen: Prahistorische Staatssammlung Munchen Museum fur Vor- und Fruhgeschichte 1993.
- May, 1939**, – J.H.F May, *The coinage of Damastion and the Lesser Coinage of the Illyro-Paeonian Region*, Oxford 1939.
- Merker I, 1965**, – I. Merker, *The Ancient Kingdom of Paionia*, *Balkan Studies* 6, 1965, 33-54.
- Микулчиќ И, 1959**, Извештај са пробног ископавања халштатске некрополе код села Ст. Ка-

раорман, Зборник на штипскиот Народен музеј I, Штип 1959, 95-103.

Микулчиќ И, 1962/63, Илиро-архајски гробови из околине Штипа, Старианар XIII-XIV, Београд 1962/63, 197-209.

Микулчиќ И, 1996, Средновековни градови во Македонија, Скопје 1996.

Микулчиќ И, 1999, Антички градови во Македонија, Скопје 1999.

Микулчиќ И. 2008, Територија Скупа, Археолошките откритија на почвата на Македонија, Скопје 2008, 503-527.

Митревски Д, 1988, Карактеристични форми на македонски бронзи од наоѓалиштата по долината на Вардар, *Maced. acta archaeol* 9, Скопје 1988, 83-100.

Митревски Д, 1990, Куново-Чуки кај Оризари, Могила II *Maced. acta archaeol*. 11, Скопје 1990, 59-77.

Панов Б, 1985, Средновековна Македонија, Средновековна Македонија, т. 3, Скопје 1985, 454-456.

Панов Б, Струмичката епархија во доцноантичкиот и раносредновековниот период, 111-126.

Parazoglu F. 1969, *Srednjbalkanska plemena u predrimsko doba*, Sarajevo 1969.

Пашиќ Р. 1969, Археолошка испитивања на локалитету Орлова Чука код села Стар Караорман, Старианар XXX, Београд 1972, ?.

Пашиќ Р, 1978, Бронзени предмети од околината на Скопје, *Maced. acta archaeol*. 4, Прилеп 1978, 59-68.

Петрова Е, 1991, Пајонските племиња и пајонското кралство во II-от I I-от милениум пред н.е.

Петрова Е. 1995, Бригите на централнобалканскиот простор во II-I милениум пред н.е., Зборник Музеј на Македонија бр. 1, Скопје 1995, 101 и н.

Поповиќ П. 2012, Централни Балкан измеѓу грчког и келтског света, Кале – Кршевица 2001-2011, Београд 2012.

Plin. – *Die geographischen Bucher der Naturalis Historia des Plinius Secundus*, ed. D, Detlefsen, Berlin 1904.

Ptol. III, - *Claudii Ptolemaei Geographia*, ed. C. Muler, Vol. I, Parissi 1883.

Санев В. 1975, Неолитска населба Руг Баир кај с. Горобинци, Зборник на штипскиот Народен музеј IV-V, Штип 1975, 203-231.

Санев В. 1998, Неолит во Македонија, Водич низ Археолошката поставка, Скопје 1998, 10-23.

Snively S. C. 2008 – C. S. Snively, *Archaeological excavations on the acropolis of Golemo Gradiste*, Konjuh, Kratovo.

Snively S. C. 2008, b, The Southwest cemetery church at Golemo Gradiste, Village of Konjuh, *Patrimonium MK*, godina 13, broj 18, 2020, 231-238.

Sokolovska V., 1982–V. Sokolovska, *Stadion Stone from Isar-Marvinci*, AI, Vol. 22-23, Beograd 1982/83, 81-87.

Соколовска В. 1986, Исар-Марвинци и Повардарјето во античко време, Скопје 1986.

Соколовска В. 1987, Античка скулптура во Македонија, Скопје 1987.

Соколовска В. 1987б, Дали је Прасијада Бутковско језеро и Дисорон Круша планина, Старианар 32, Београд 1987, 175-178.

Соколовска В. 1990, Пајонското племе Агријани и врските со Даматион, *Maced. acta archaeol*. 11, Скопје 1990, 9-34.

Соколовска В. 1997, Етничките носители на Требенишката некропола, Скопје-Охрид 1997.

Соколовска В. 1997б, Пајонија во светлината на поновите истражувања, Македонско наследство, Година ИИ, број 5, Скопје 1997, 39-62.

Соколовска В. 1997в, Уште еднаш за убикацијата на античките градови во Македонија, Коментари за некои прашања од античкото минато на Македонија, Скопје 2005, 91-106.

Соколовска В. 2020? Обид за идентификување на Кале Винаца со античка Хармонија, *MONUMENTA*, Годишник на Истражувачкиот центар за културно наследство, Број 5, година 2020,

Срејовиќ Д., Цермановиќ А. 1979, Речник грчке и римске митологије, Београд 1979..

Svoronos, J. N. 1919, epr. 1979 – J.N. Svoronos, *L'Hellenisme primitive de la Macedoine par la numismatique*, Chicago 1919, reprint 1975.

Tab. Peut. – *Die Peutingerische Tafel oder Weltkarte des Castorius*, ed. K. Muller, Stuttgart 1929.

Тачева М. 1990, Походот на тракискија цар Ситалк през 429 г. пр. н. е. Военно-исторически сборник 6, Софија 1990, 3-13.

Трајковски К. 1983, Истражувања во Мордовис 1980, ЗАМ кн.10-11, Скопје 1983, 133-142.

Трајковски Кирил 1991, Гроб 105 од Мордовис, Скопје 1991, 235-246. *Maced. acta archaeol*. 12, Скопје 1991, 235-246.

Трајковски К. 2002, Транупара и Астибо на хипотетичниот пат од Стоби до Пауталиа, Македонско наследство 18, Скопје, 2002, 23-32.

Трајковска Л. 1999, Градиште-Пелинце, истражување на секторот Две Могили, *Maced. acta archaeol.* 15, Скопје 1999, 47-61.

Thuc.- Thucydides *Historiae*, ed. H. S. Jones – J.E.Powel, Oxonii 1942.

Хаџи-Манева М. 2000, Нумизматички сведоштва за крајот на VI и VII век, *Maced. acta archaeol* 18, Скопје 2008, 381-395.

Вељановска Ф. 1994, Антрополошко дефинирање на Пајоните, Културно наследство на Р. МакедонијаXXXIII, Скопје 1994.

Венедиков И. 1943, Земјите по среднија Вардар, Скопје 1943.

Венедиков И. 1948, Баргала, Раскопки и проучванија И, Софија 1948, 58-97.

Zosim. I – Zosimi comitis et exadvocati fiscis *Historia nova*, ed. L. Mendelsson Lipsiae 1887.

Viktorija SOKOLOVSKA

SURVEY OF HISTORIC EVENTS ALONG BREGALNICA RIVER

Summary

This paper presents a short overview of ethno-historic events in the region of the Bregalnica River based on archaeological discoveries and evidence from ancient sources.

The culture of Neolithic civilisation, which was attested in the Bregalnica region, belongs to the Anzabegovo - Vrshnik group of Early and Middle Neolith.

The Eneolithic period is confirmed by newcomers who settled in places convenient for defence, such as Butilchevo and Pilavo near Kochani.

The Mycenaean traces are confirmed meaning connections with the South which existed during the transitional period.

The presence of Bryges is evident through remains of their culture, especially in funerary processions.

The culture of the Iron Age, when the Paeonian population is confirmed as main ethnic group of Bregalnica region, is attested with discoveries of necropolises at Krshla - Vinica and Krivi Dol - Radanje.

In the region of Osogovo, known for its riches in silver resources, the oldest coinage was minted from Paeonian tribes of Derrones and Laii. Also, rich in mineral mining resources, this region became attractive for south neighbours which settled in the region of Bregalnica and founded their colonies. One of these colonies is located at Kale Vinica, to whom the newcomers gave name - 'Αρμονια.

The Odrisian king Sytalces' campaign against Macedonia in 429 BC is important for our region because Paeonian tribe Laii was mentioned in it, which appears as oldest Paeonian tribe in this region known by its name.

Also, important to mention is that, when Alexander the Great, returned after his Triballian campaign from the Danube river, he passed through the Bregalnica valley.

When the Celts passed through Bregalnica valley in 280/79 BC on their way to Delphi, the region was terribly devastated. This gave the Thracian Maedi an opportunity to invade west and conquer the Paeonian territory. That situation would last throughout the early imperial period to late antiquity when all attention was turned to defend the towns and population. Later in the early Christian period, the towns received their new physiognomy. With the adoption of Christianity, building developments were at large, many religious objects were built, whose traces are preserved in the region of the Bregalnica River.

In this paper, the most important question is where Kelenidin, Harmonia, and Zappara are located, which Hierocles mentions in his *Sinagdemos* as important towns in Macedonia Secunda. Contrary to all opinions and prepositions brought out in the scientific literature, the author comes to his own conclusion: Kelenidin (Κελενιδιν) should be located in the area of today's Kluch, the old Kleidion, north of Belasica, The fortification of Kale - Vinica as Harmonia ('Αρμονια) and Golemo Gradishte - Konjuh as location of Zappara.

The author, with no reserve excepts the *Tabula Peutingeriana* and believes that Tranupara should be located near Krupishte and Astibo on the distance of 20 miles in the east, in the area of Istibanja.